

Teist Bir Varoluşçu Etiğin Eylemsel Göstergeleri -Miguel de Unamuno Örneğinde-

Actional Signs of a Theist Existentialist Ethics
-In The Example Miguel de Unamuno-

Nuran KILIÇ

Dr., Felsefe Tarihi Bilim Dalı
Ph.D., Department of History of Philosophy, Erzurum/Türkiye

hnkrdn402@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5654-5315

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 16 Şubat/February 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Temmuz/July 2025

DOI: 10.53683/gifad.1640790

Atıf / Citation: Kılıç, Nuran. "Teist Bir Varoluşçu Etiğin Eylemsel Göstergeleri -Miguel de Unamuno Örneğinde- / Actional Signs of a Theist Existentialist Ethics -In The Example Miguel de Unamuno-". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 14/28 (Temmuz/July 2025/2): 593-614

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.
Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr
Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of Theology, Gumushane, 29000 Türkiye. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Bu çalışmanın amacı, teist varoluşçuluk ile örnekendirerek, etiğin eylem ile ilişkisine eleştirel bir açıklama getirmektir. Bu amaç için, her ikisi de insanın varoluşuna ve topluma derinden bağlı olmasına rağmen, belli bir dinin mensuplarını değil de bütün insanları muhatap alan ahlakın belirleyici olduğunu temellendirmeye çalışacağız. Ahlakın ayrıca, problemlerin anlaşılmasında ve çözüm önerileri getirilmesinde daha verimli, daha insani ve daha gerçekçi bir zemin oluşturacağı düşüncesini öngörmekteyiz. Çünkü anlamını ahlakta bulan bir din anlayışı daha sağlam/ikna edici olabilir. Böylelikle mutluluktan daha aşkın bir değer olarak, 'yüceliğin' daha kuşatıcı bir motivasyon kaynağı olabileceğini savunabiliriz. Miguel de Unamuno, bu tutumun dikkat çekici filozoflarından biridir. Unamuno, eylemin etiğin temeli olduğuna dikkat çekmiş ve dindarlığı da eylemde temellendirmiştir. Ona göre, yaşamı anlamlandırmanın yolu onu deneyimlemek ve ölümsüzlüğü arzulamaktan geçer. Kurtuluşunu ölümsüzlüğe bağlayan birey, ölmeyi hak etmemek için yaşar. Bu nedenle, Unamuno'nun felsefesinde etik ve iman, bireysel varoluştan ayrı düşünülemez. Nihayetinde, toplum istenen huzûra böyle yaklaşacaktır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe Tarihi, Eylem Etiği, Teist Varoluşçuluk, Miguel de Unamuno, Ölümsüzlük Arzusu.

Abstract

The aim of this work is to give a critical account of the ethics in connection with action, by exemplifying with theist existentialism. For this reason, we will try to establish that morality, which addresses all people rather than the members of a particular religion, is the determinant, although both are deeply connected to human existence and society. We also foresee that morality will provide a more productive, more humane and more realistic basis for understanding problems and proposing solutions. Because a religious understanding that finds its meaning in morality can be more solid/more convincing. In this way, we can argue that 'the sublime' can be a more comprehensive source of motivation than happiness, as a value that is more transcendent. Miguel de Unamuno is one of the remarkable philosophers of this attitude. Unamuno pointed out that action is the basis of ethics and based piety on action. According to him, the way to make sense of life is to experience it and to desire immortality. The individual who connects his salvation to immortality, lives in a way not to deserve death. Therefore in Unamuno's philosophy, ethics and faith cannot be considered separate from individual existence. Only then will society approach the desired peace.

Keywords: History of Philosophy, Ethics of Action, Theist Existentialism,

Miguel de Unamuno, Desire for Immortality.

Extended Summary

The aim of this study is to provide a critical explanation of the relationship between ethics and action by exemplifying it through the lens of theistic existentialism. In doing so, we seek to establish the notion that, while both religion and ethics are deeply connected to human and society existence, ethics, in its broadest sense, plays a more decisive role than religion. We argue that a religious understanding rooted in morality, which finds its meaning solely within ethics, can be more powerful and persuasive. As a result, we contend that “sublimity”, surpassing happiness as a higher value, can serve as a more encompassing source of motivation. Miguel de Unamuno is one of the notable philosophers who emphasize the foundation of morality and the desire for immortality. Individuals who associate their salvation with immortality live in order not to deserve death. Therefore, in Unamuno’s philosophy, ethics and faith cannot be separated from individual existence. Ultimately, approaching desired tranquility in society will follow this path.

We can also assert that Unamuno moves from an individual consciousness to a collective consciousness that goes beyond the individual. At this point, everyone in society will feel responsible toward one another and create value for the sake of collective living. Unamuno explains that the intensity of this responsibility is directly proportional to the momentum of being aware, stating that those who feel the greatest sense of responsibility will be the ones most affected by the unease caused by a crime committed in society. St. Manuel who was one of Unamuno’s protagonists and reproaches that “I should neither live alone nor die alone. I should live for my village and die for my village. If I do not save the soul of my village, how can I save my own soul?”, serves as a good example of this consciousness. It is evident that a society formed by individuals with this consciousness will stand strong and happy for a long time. Indeed, humans cannot bear the responsibility of life or the agony of death without their loved ones, friends, or comrades. Therefore, in Unamuno’s ethical/moral understanding, society is of great importance. To such an extent that when the days come for everyone to live not for the sake of their work but for the sake of the work they do, society will be saved thanks to the individual.

When evaluating the relationship between the individual and society in a similar manner as Personalist, who sees the existence of others as necessary for the individual to attain consciousness of existence, we must also state that the creative consciousness in humans will serve mutual awakening

and directed development. Because the good deeds that a person does to others, just like the good deeds that he does not do and the bad deeds that he does, can have positive or negative repercussions on him, and these repercussions can be reflected sooner or later. The theological moral systems, which are based on that should not be done, have not always been successful in terms of being educative. Therefore, Unamuno, like his views on freedom, has a positive value understanding that includes not only negation but also a directive action. For example, when it is said, "You shall not steal," the message to be understood should be "You shall increase the wealth of the people." Similarly, when it is said, "You shall not kill," it should be understood as "You shall give life and increase life." Unamuno's constructive and optimistic perspective should be respected and preserved at the essence of all actions, whether they are humane, transcendent, religious, or non-religious. Otherwise, the destruction caused by supposedly religious societies, lacking emotions, insufficient consciousness, and unable to reach even the level of not deceiving others, will be silent and severe in terms of ethics and values, leading to the corruption and insignificance of the individual as a self. According to Unamuno, only those who "refuse to die, holding onto death as if attached to an anchor, "those who create value from tragedy, will be able to overcome this destruction.

Giriş¹

Ahlak ve din, dolayısıyla etik ve din felsefesi, aralarındaki konu, problem ve amaç benzerlikleri nedeniyle, felsefe tarihinde ve sistematüğinde, doğrudan ya da dolaylı birlikteliklerle ele alınan disiplinlerdendir. Bir diğer neden ise, ikisinin de insan, toplum ve yaşama dair birer değer alanı oluşturmadaki iddialarıdır. Özellikle göksel dinler, inananlarına hazır bir ahlak bilgisi ile kendi değer sistemlerini sunarken, diğer ahlaki yasalar da uyulması gereken iyi ve kötüler olmak üzere değer yargılarını belirtmişlerdir. Nihayetinde ikisi de insana, topluma ve yaşama dair istendik, bazen de ütöpik vaatlerde bulunmuşlardır. Tarihsel olarak bulunduğumuz çağın perspektifinden baktığımızda, öne çıkarılan vaatlerden toplumsal adaletin veya dünya barışının geldiği nokta dahi tartışmaya oldukça açıktır. Dünya üzerinde yaşayan 7,8 milyar nüfusun 1,19 milyarının herhangi bir dine bağlı olmadığını deklare ettiğini ve bu nüfusun ise Japonya, İsveç, Norveç, Danimarka gibi güvenli, suç oranı en düşük ülkelerde yoğunlaştığını (WPR, 1 Aralık 2024) göz önünde bulundurduğumuzda, bir dine bağlılık ve güven

¹ Bu makale künyesi verilen doktora tezinden üretilmiştir: Kılıç, Nuran. *Unamuno'da İnsan ve Sorunsalı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

bağlamında, dindarlık ve ahlakın kaynağı adına sorgulanması gereken daha çok şey olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna karşın, daha dindar olunduğu iddia edilen ülkelerde veya cemaat tarzı kapalı toplumsal yapılarda gün yüzüne çıkan suçların skalası ise oldukça geniştir. Bu nedenle, ahlak ile din ya da tanrıya inanç ile güven kavram çiftlerini tamamıyla örtüşen iki alan gibi görmenin ya da din olgusunu ahlakın tek kaynağı olarak kabul etmenin, giderek daha sağlam argümanlara ihtiyaç duyduğu açık bir şekilde ortadadır.

Bu doğrultuda, kendisini bir varoluş filozofu ve dindar bir Hristiyan olarak takdim edeceğimiz İspanyol filozof Miguel de Unamuno'nun insan temelli felsefesinden, eylem temelli etik anlayışından ve etkileyici biyografisinden örnekler vererek, konuyu bu bağlamda serimlemeye çalışacağız.

1. Problematik Çerçeve

Bu başlık altında, önce etik-ahlak felsefesinden genel olarak bahsedilecek ve bu doğrultuda Unamuno'nun varoluşçu etik ile olan ilgisi tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.1. Etiğin Eylem Temeli ve Varoluş Felsefesi

Pratik felsefenin alanlarından olan etik, genel olarak insan eylemlerinin ahlakiliğini, yani bir eylemi iyi ya da kötü yapan ilkeleri ve nitelikleri konu edinen, bu alandaki farklı öğretileri sınıflandıran, karşılaştıran ve eleştiren felsefe disiplini olarak tanımlanabilir (Özlem, 2004, 22-23). Bunu yaparken etik, eylemin gerisindeki duygu, toplum, yasa veya inanç gibi etkenlerin belirleyici olduğu düşünüldüğünden, psikoloji, sosyoloji, hukuk, teoloji gibi farklı alanlarla ilişki kurmak zorunluluğu duymuş ve farklı yöntemlerle temellendirme yoluna gittiği problemlerini, farklı kuramlar altında ortaya koymuştur. Öte yandan, kökeni itibarıyla ister kronolojik bir bakış açısıyla Sokrates öncesi filozoflardan başlatılarak ele alınsın, ister sistematik bir anlayışla kavramsal ve ilkesel bütünlük aransın, etiğin gündelik hayattaki, yani insanın pratik yaşamındaki yeri ve temeli, uzun insanlık çizgisi boyunca bütün yöntemler ve kuramlar açısından göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Çünkü "Ahlak sistemleri... insanın günlük yaşama pratiğinde, diğer insanlara karşı tutumlarında, insanlar arası ilişkilerinde büyük rol oynamaktadır." (Pieper, 2012, 41). Yani, etiğin bir bakıma mutfağı veya ahlak yasalarının uygulamada gözlemlenebildiği zaman-mekan boyutu olarak düşünülebilecek olan yaşam olgusu, soyut argümanların somut eylemlerde açığa çıkmış hâli gibi betimlenebilir.

Başka bir ifadeyle etik, yasalılığı; "İnsana özgü, insanın olma

durumunu, bir insan olarak, dolayısıyla insanîyetini kurucu ve ona (görev olarak) verilmiş pratik bir öz nitelik.” (Pieper, 2012, 96) olarak değerlendirir. Bu da bir bakıma etiğin, yaşamın arka planına ve etkin ilkeler ağına gönderme yapan gerçeklik boyutu olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle etik, ancak eylemle söylemin karşılaştığı bu zeminde, aklın salt kuramsallığından özgürleşip insan varlığının bütünselliğinde eyleme dökülen bir imkâna, insanın seçimlerinden olası bir seçime kapı aralayabilir. Örneğin Deleuze’e göre etik, eylem-ilke birlikteliği bağlamında, “Yaptıklarımızı, söylediklerimizi bunun gerektirdiği varoluş tarzına göre değerlendiren bir isteğe bağlı kurallar bütünüdür. Şu söylenir, bu yapılır: Bu hangi varoluş tarzını gerektirir?” (Deleuze, 2013, 110-111). Resmî veya görünür görevlerin berisinden, seçtiği eylem ilkeleriyle kendi ahlakını da seçen insan ancak varoluşunu yaratmaya başlamış demektir.

Miguel de Unamuno’nun referans aldığı roman kahramanlarından biri olan Don Kişot, ölümle hep burun buruna fakat amacına kopmazcasına sadık ve görevine tutkuyla adanmış maceraperest bir prototipi simgeler. Seçimleri ve ilkeli etik eylemleri ona, ancak bir şövalyenin sahip olabileceği, heyecan dolu, tehlikeli fakat eşsiz bir yaşam sunar (Cervantes, 2018). Onu şövalye yapan ise soyluluğu değil, tutkularıdır. Ya da Unamuno’nun kendi kahramanlarından olan ilahi sesli Don Manuel, köyünde herkesin sevdiği ve saygı duyduğu, yaptıklarından dolayı şüphesiz kutsadığı fakat kendisinin paradoksal bir durumla inanmadığı Tanrı’yı anlatan ve yücelten bir azizdir (Unamuno, 2016a, 52). Onu aziz yapan ise din(sizliği) değil, ta köklerde salt tanrısal ilkeyle uyuşan etik, ilkesel eylemleridir. Öyleyse, yaşamın oluşumunda var olan etik, insanın varoluşunu kendi eylemlerinde sürekli olarak şekillendiren ve tekil/bireysel ilkeleri iradi eylemlerinde ortaya çıkararak, onun varoluş tarzını yaratan, derin ve özsel bir etkiye sahip gözükmemektedir. Öyle ki her yeni eylemiyle olmak istediği kişiye doğru yol alan insan, ahlakiliğin ilk koşulu olan iradenin özgürlüğünü yetkinleştiren bir bireydir artık.

Aşkın, mutlak olduğu iddia edilen değerlerin emredici, yasaklayıcı, yargılayıcı veya değişmez kurallarının, yaşamda bir noktaya kadar işlevsel olabilmesinin sebeplerinden biri de kuvvetle muhtemel, bu iradi özgürlüğü yetkinleştirememektir. Bu yüzdendir ki ahlaki yasayı içselleştirememiş veya tutku derecesinde istemeyen insan, otoritenin/yaptırımın yokluğunda ya da ödülün veya cezanın gecikmesi hâlinde, onu çiğnemektedir. Bu noktada, kaynağını ilahi emirde olduğu gibi Tanrı’ya veya Kant’ta olduğu gibi maksimlere: bireyin, davranışlarını kendisine göre yönettiği subjektif prensiplere (Foulquie – Saint Jean 1969, 427) dayandıran ahlak sistemlerinin

de insana katı ve değışmez ilkeler dayatan; ahlakiliğı, içeriğı ve gereklilikleri değil de şekli alınması gereken birer kalıp gibi zorlayıcı ve sınırlayıcı gören, kısaca insanın varoluşunun yaratıcılığına, zenginliğine ve değışkenliğine uyumsuz olan kuramlar oldukları da söylenebilir. Akılın tözselleştirilmesi, soyutlanması da bu uyumsuzluğa dâhildir. Çünkü akıl da, Aristotelesçi bir bakışla söylersek, somut ve bireysel etkinliklerle potansiyelden aktüele geçmiş, gerçekleşmiş olarak var olur. Bu nedenle etiğın, herkes için ve her durumda bağlayıcılığı ve geçerliliğı olan genel ahlak kuralları değil, diğeryandan aslında tekil durum, eylem ve insanlarda söz konusu olan ve bireysel olarak hangi eylemi seçmenin ahlaki olacağına karar vermek gerektiğine odaklı bir problem alanı olduğı da söylenebilir. Nitekim eylem etiğine göre insan/ahlaki özne, herhangi bir evrensel ahlak yasasının, zorlayıcı bir dogmanın yokluğunda, geçersizliğinde veya anlamsızlığında bile hangi eylemi yapması gerektiğine içsel, bilişsel ve sezgisel olarak karar vermeli, verebilmelidir. Bu aşamaya gelen birey, potansiyel olarak sahip olduğı epistemik ve normatif müktesebatına karşın, artık kendi kişisel tecrübelerine, duygularına veya sezgilerine, yani varoluşuna dayanarak eylemde bulunacaktır (Cevizci, 1999, 327).

Varoluşçu etik, özünde bir eylem etiğidir. İnsanın söz konusu olduğı 599 her alanda olduğı gibi, etiğın de mutlak-ilahi ya da salt akılcı-olsun, bütün genelleyici, dolayısıyla indirgemeci ve nesnel açıklamalardan beslenemeyeceğini, çünkü objektif ve mutlakçı değery ilkelerinin, yaşamın anlaşılmasında ve varoluşun inşasında yetersiz kaldıklarını savunmaktadır. Örneğın, Kierkegaard’a göre birey, “Kendi [içkin] moral düsturlarını Kant’çı bireyin yaptığından [aşkın] çok daha güçlü bir anlamda kendisine hitapla söyler, çünkü bu düsturların tek yaptırımı ve otoritesi bireyin onları [kendinin] dile getirmeyi seçmiş olması eylemidir.” (McIntyre, 2001, 245). Kierkegaard’ın iman şövalyesi İbrahim Peygamber, imkânsıza teslim olmuş ve oğlunu geri alacağına inanmıştı. Ona göre “Sonsuz teslimiyet, imandan önceki son aşamadır; bu nedenle bu hamleyi yapmayan iman kazanamaz.” (Kierkegaard, 2015, 63). Öyle anlaşılıyor ki yaşama, eyleme odaklanan varoluşçu etik, sadece özgürlükçü veya bireyci değil, aynı zamanda yaratıcı, iradeci bir tezahürdür. Çünkü bir değery, ancak yaratıcı bir iradenin eylemi olarak varlık kazanır. İnsan tutkuyla, tüm varlığıyla teslim olacak derecede neyi isterse, gerçekleşmesi umulan kendini gerçekleştirecektir. Böylelikle etiğın ilkeleri birey tarafından, özgür iradesi ile yaratılmış olacaktır.

İnsan eylemini, “- düşünme, isteme, hissetme ve davranışların birliğı olarak anlaşılan – ‘kendi olma hâli’nin” (Pieper, 2012, 220) oluşturduğı bir bütünlükten türeten varoluşçu etik/ahlak anlayışı, insanın kendi varlığını

somut olarak gerçekleştirerek, kendi bireyselliğini, dolayısıyla varlık bütünlüğünü yaratma sürecine dayanır. Varoluş felsefelerinin, yaratıcılık, özgürlük ve bireyleşme gibi temel nosyonlarından beslenen bu etik, modernizmin insana/kendisine yabancılaştırdığı bu gibi değerleri yeniden inşa etmenin yolunu ise yine insanın bütünlüklü değişiminde, dönüşümünde bulmaktadır. Yani o, salt soyut bilgi ya da mutluluk formülü vermeyip iyi insanın nasıl olması gerektiği ve ahlakın nasıl yaşanılması gerektiğini imleyen eylemsel erdemlilik üzerinde durmuştur. Etiği varoluş temelinde kurmaya çalışan ilk filozof olarak değerlendirilen Kierkegaard’a göre “Ahlaki davranabilmek için kişi özerk, bağımsız bir kendi kendini belirleme edimi sürecinde kendisi olmaya ve özgürlüğü ahlak ilkesi olarak kabul etmeye karar verebilmelidir.” (Pieper, 2012, 221). Bu yeterlilik, insanın tarihsel süreçte gerçekleştirmesi gereken temel ahlaki görevi olarak da yorumlanabilir. Başka bir ifadeyle, kişinin en önemli etik görevi var olmak, kendisiyle ve başkalarıyla ilişki kurmak, kendini nasıl olmak istiyor ise ‘o’ olarak kendisini içeren, tüm zorlayıcı faktörlerin uzağında özgürce gerçekleştirmektir.

Bu durumda belki eylemin kendisinin, eylemi gerçekleştiren bireyin ve eylemin gerçekleştiği anın geçici olduğu eleştirisi getirilebilir. Fakat “‘Tek/birey’in eylemini ahlaki bir eylem olarak muayyen zamanlardan öteye aşırın [zaman üstü kılan] şey, bu eylemin [ilineklerinden bağımsız, kendinde sahip olduğu bir güç olan] geçerliliği, yani anlamıdır.” (Pieper, 2012, 222-224). Eylemin anlatmak, hissettirmek istediği şey olan anlam, eyleyeni ile olan ilişkisinden, onu çevreleyen ve etkileyen durumlardan ilişkisel olarak ayrı düşünülemez. Çünkü varoluş felsefelerinde akılla anlaşılabilirliği olmayan dünyanın özde saçma olduğu, yabancı olduğu bu dünyayı yaşamaya değer kılacak bir anlam arayanın, bulmaya çalışanın varoluşsal boyutu itibarıyla her şeye rağmen birey olduğu kabul edilir. Örneğin Camus’ye göre insanın biricik özgürlüğü, dolayısıyla yaşamının tek mutlak görevi, hayatın saçmalığına rağmen ona, bu saçmalık durumuna, algısına başkaldırmaktır. Çünkü ona göre insan, “‘Özgürlüğüm’ diye adlandıracağı bu vazgeçilmez, kutsamadan yoksun kalacaksa ölümden başka bir şey olmayan son düşünüşe boyun eğer. [Ne var ki] diz çökmüş durumda yaşamaktansa, ayakta ölmeyi yeğ tutar.” (Camus, 2015, 25). Başka bir ifadeyle nasıl yaşaması gerektiğini sorgulayan özgür birey, hem kendisine hem de diğer insanlara, hem dünyaya hem de yaşama dair kararlar alabiliyorsa hem kendi eylemlerinden hem de diğer insanların eylemlerinden kendini sorumlu hissedebiliyorsa, ahlaki bir eylem gerçekleştirmiş, dolayısıyla eylemlerinde değer yaratabilmiş olur. Çünkü ‘birlikte olunan insanlar dünyası’, varoluşçu etiğin insan ile dünya

arasındaki bağlamda, kısaca birlikte varoluş (koegzistans) düzleminde çok önemlidir. Hatta denilebilir ki “Bu [birlikte varoluş kesiti], insanın dünyada kendini en fazla bağlanmış hissettiği kısımdır.” (Bollnow, 2004, 49). Bu nedenle eylemsel etiğin nüfuz alanı olan bu dünyada insanın yaratıcılığı da üst seviyede olacaktır.

1.2. Unamuno: Teist Bir Varoluş Filozofu

Varoluş felsefesi 1940’lı yıllarda, daha çok Fransa’da ve ateist temsilcileriyle tanınır hâle gelmesine rağmen Mounier’in, soyağacını geriye doğru gidersek Pascal, Augustinus ve Sokrates’e kadar dayandırdığı köklü bir felsefe anlayışı olup, sonraki çağlarda ise kurucusu Kierkegaard olarak kabul edilir (Mounier, 1986, 48). Yirminci yüzyılın başlarında yaşayan İspanyol filozof Miguel de Unamuno (1864-1936), Kierkegaard’dan oldukça etkilenmiş ve onun gibi ‘proto-varoluşçu’ (Collins, 2020, 911-912) olarak nitelendirilebilecek bir erken dönem varoluş filozofudur. Düşünürlerinin çoğunlukla edebî, felsefi ve politik eylem ile karakterize edildiği varoluş felsefesi, Sartre’dan daha önce, edebî kimliğiyle daha çok tanınan Unamuno’da bir bütün olarak ifadesini çoktan bulmuştu. Çünkü Unamuno, edebî türlerin hemen hepsinde eser vermiş, oyunları ve düşüncelerini geniş kitlelere ulaştırmayı önemsemiş, kendisini tek bir düşünce sistemine hapsetmemiş, akademik sorumluluğunu yerine getirmiş ve aktivist tavrını yaşamı pahasına sergilemiş olan örnek bir eylem filozofu olarak tanıtılabilir.

601

Tanrı’ya inanan bir varoluş filozofu olarak karakterize edebileceğimiz Miguel de Unamuno, kendine haslığı ve özneliği saklı kalmak koşuluyla, dindar bir Hristiyan olarak ölmüştür. Fakat geleneksel Katolisizm’e ve teolojik din anlayışına mesafeli durmuştur. Çünkü ona göre din, kurumsal engellemeleri aşan kişisel bir ihtiyaç, sürekli bir arayış, aktif bir yaşantı, bilinçli bir tecrübe olarak anlaşılmalıdır (Unamuno, 2014, 331). İmana dair sorgulamaların, hatta kimi zaman örtük olarak ateizme varan krizlerin de eksik olmadığı yaşamı, insan, bilinç, ölüm, trajik, benlik, ruh ve tanrı gibi kavramlar çerçevesinde şekillenen, çok katmanlı ve çatışma temelli bir felsefe ile düşün dünyasına yansımıştır (Hanefi, 2022, 1565-1588). Bu nedenle, ona dair çok fazla nitelendirme yapılabilir. Bundan daha önemlisi, yapılabilecek her nitelendirmenin onun öznel yaşamında mutlaka somut bir karşılığının olması ve varlık, inanç ve yaşam felsefesine gerçeklik zemini oluşturmasıdır. Örneğin, ‘98 Kuşağı’ [1898 Kuşağı] aydınlarından sayılan Unamuno, ülkesi İspanya’nın siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak zor zamanlardan geçtiği dönemlerde önemli bir eğitim kurumu olan Salamanca Üniversitesi’nin rektörü olarak tarihe not tutulan coşkulu çıkışlar yapmış ve hayati

sorumluluklar üstlenmiştir (Işık, 2015, 203). Günümüzde, hâlâ ve gittikçe artan biçimde kendisine ihtiyaç duyulan dindar-muhafazakâr, aynı zamanda aydın-sorgulayıcı profilin örnek bir kişiliği olan Unamuno, çağın İspanya’ında “Ne faşistim ben ne de Bolşevik – yalnızım ben.” (Kazancakis, 2019, 172) sözleriyle, felsefi düşüncenin temel özelliklerinden olan ‘özgür/eleştirel’ düşünceyi içtenlikle karşılayan bir kimlik duruşu sergilemiştir.

Unamuno’nun felsefesi, genel olarak anti-rasyonalisttir. Çünkü yaşamla uzlaşmaz bir doğaya sahip olan akıl, her ikisinin doğasından kaynaklanan tezat sebebiyle, insanın varoluşu ve eylemlerinin temel ilkesi olan duygu ve istekleri ile çatışır. Bu isteklerden en hayati ve ahlaki temeli olanlar ise irade özgürlüğü ve sonsuz varoluş isteğidir (Unamuno, 2014, 32). Determinist akıl bu çelişikliği, ölümü bilimsel ve kaçınılmaz bir olgu olarak salt nesnellik düzeyinde açıklamak suretiyle, yaşama olduğu gibi ölüme de özel bir anlam yüklemeyerek kurar. Oysa bu aklın rasyonalize ettiği ölüm, aklın kabul ettirmeye çalıştığı bütün açıklamalarına rağmen, hiçbir zaman insanın kalben ikna olacağı veya olumlu her tür betimlemeye rağmen, isteyerek ve özgürce tercih edeceği bir son olmayacaktır. Bundandır ki insanın varoluşu, ölüme rağmen yaşamak, yaşam akışına bir anlam aramak ve ölmeyi, son bulmamayı istemek üzerine kuruludur. Öyle ki insan, ölüme her seferinde, hiç beklemediği bir şeymiş gibi tepki verir. Hâlbuki her seferinde, korktuğu başına gelmektedir. Yine de bu yadsınamaz duruma rağmen insan, ölmeyi istemekten vazgeçemez ve bu onu, paradoksal bir birlikte oluş hâli olarak yaşamaya iten bir irade, ileriye doğru harekete geçiren umut olur (Unamuno, 2014, 206-207). Uyanacağından umutlu olarak huzurla uykuya daldığı gibi, ölmeyeceği umuduyla hevesle yaşamaya devam eden insan, böylece aklın değil, kalbin gücü ve gerçeği sayesinde bir yaşam sürdürür.

Öte yandan, akılcı bir karşılık verilemeyecek olan ölümsüzlük arzusu, insan için çelişik, trajik bir birliktelik, asla uzlaşmaz bir çatışma durumu yaratacaktır. Fakat Unamuno, kuşkucu olan aklın karşısına, tutkulu olan isteği, duyguyu – teslimiyeti, imanı – ikame ederek, eylem temelli ahlakını, ikisi arasındaki çatışma üzerine kurar. Bunu yaparken aklı yok saymaz, aksine onu çatışma için olması gereken bir taraf olarak kabul edip, verilecek mücadelenin ve kazanılacak huzurun güçlü bir parçası yapar. Çünkü akıl kalbi ikna edebilseydi ya da aklın çıkarımları geçersiz olsaydı, böyle bir çatışma ve girişilecek bir mücadele aslında hiç olmayacaktı. Aynı derecede istenilen, aynı derecede kaçınılan ya da hem istenilen hem kaçınılan çelişik durumlarda ortaya çıkan bir çatışma ise, insanı karar almaya, seçim yapmaya,

taraf olmaya yani eylemde bulunmaya sevk eder.

2. Unamuno'nun Varoluşçu Etiğinin Eylemsel Göstergeleri

Bu başlık altında biz, Unamuno'nun varoluşçu ve eylemsel etik anlayışının kurucu ilkelerini sunarak, yukarıda bahsettiğimiz mücadelecî eylemselliğın, nasıl dinamik bir yaşamın, etken bir faaliyetin ve pratik bir ahlakın temeli olabileceğini ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. İnsana Hayatı Yaşatan, Ölüme Doğru Eylemidir

Unamuno'ya göre bir varlık eylemde bulunduğu sürece yaşar veya yaşamak, eylemde bulunmaktır. Çünkü eylem bir varlığı, tasavvur ve idrakin dışına çıkararak, onu algılama ve anlamadan bağımsız bir gerçeklik kılar (Unamuno, 2014, 211). Eylemsizlik olarak da nitelendirilebilecek olan ölümün aksine, süreklilik demek olan yaşam, varlığı yalnızca anlamakla kalmaz. Kaçınılmaz sonuna rağmen, canlılığını devam ettirmekle de yetinmez; tam aksine kültür üretir, adalet için savaşır ya da kendinden sonraki nesiller için dünyayı güzelleştirir vb. Ama eninde sonunda ölecekse, insanın bu çabası neden? Unamuno'ya göre tüm bu yaratıcı eylemler, ölümsüz olma isteğı ya da ölümsüz bir yaşam umudu sayesinde açıklanabilir. Ona göre bu istek, aklın sürekli tahrip ettiğı yaşam sığınağını, tekrar tekrar ve yeniden kurar. Bu _____ 603 umudun varoluşsal enerjisiyledir ki insan her yeni gün, isteklerinin beslediğı umudun gücüyle yaşamaya, yaratmaya yeniden başlar. Ne aldırıışsız bir şekilde kendini akışa bırakır, ne de sonlu yazgısını düşünüp irâdesini âtil hâle getirir. Her şeyden önce canlı bir organizma olan insan, “doğan, acı çeken ve ölen – bilhassa ölen –, yiyen, içen, eğlenen, uyuyan, düşünen ve isteyen; görülen ve duyulan” (Unamuno, 2014, 17) bir varoluştur. Bu nedenle, varlığını devam ettirmek için sürekli bir eylem ve varlığını tehdit eden her şeye karşı sürekli bir savunma hâlinededir. Bu zemini ayaklarının altından kaydırmamak için her şeyi yapan insan, yaşadığını en çok ölüm karşısında hisseder ve yaşamını etkileyen bu anlayışı, benliğinde taşıdığı trajik duygudan alır. Başka bir ifadeyle denilebilir ki insan ölümle burun buruna gelmeden, ‘yaşam’a hakkını teslim edemeyecektir.

Öyleyse ölümsüzlüğü istemek için önce ölümün, dolayısıyla yaşamın bilincine varmak gerekmektedir. Unamuno'nun deyişle ‘etten kemikten’ olan somut insan, aslında öldüğünün, durmadan öldüğünün sarsıcı şuuruna vardığında, bu trajik acıdan ikinci defa doğacak, bu sefer gerçekten yaşamaya başlayacak ve ölümsüzlüğe karşı hayati bir arzu ile dolacaktır (Unamuno, 2016b, 200). Ölümcül bir hastalıktan musdarip olarak belirli bir ömür biçilen hastaların yaşama dair beliren coşkulu farkındalıklarının ve kendi odaklı

yaşam tasvir ve tavsiyelerinin sebebi de bu olsa gerek. Ne zaman öleceğimizi bilsek nasıl yaşırdık acaba? – Fakat sürenin ne önemi var! – İşte o zaman gerçekten yaşamaya başlar, yaşamın ne kadar eşsiz bir hediye olduğunu anlar ve vazgeçilemeyecek bir sonsuz yaşam arzusuyla dolardık. Bu doğrultuda, doksan yedi yaşında ölümü ve yaşamı tekrar sorgulayan Amerikalı filozof Herbert Fingarette (1921-2018), daha önce ondan korkmanın anlamsız olduğunu söylediği ölümü, yaşamın ışıltılı cazibesi karşısında korkutucu ve başına gelmesini istemediği bir şey olarak yeniden yorumlamıştır. Hayatın büyük çoğunluğu can sıkıcı ve karmaşık işlerle geçmesine, acı veya mutsuzluğun kaçınılmaz olmasına rağmen yine de yaşamak istediğini söyleyen filozof, yaşamın güzelliğini, yüceliğini yeterince takdir edemediğini ve bunun ölümü kabullenmeyi daha da zorlaştırdığını itiraf eder (Hasse, 2020). Çünkü ölüm, ne sadece teorik bir durum ne de çözülebilir bir problemdir. Çözmeye niyetlenip çözemediğimiz ama varoluşumuzun özünü oluşturan ölüm, yaşamın en önemli olgusudur. Unamuno'ya göre de 'kişisel bilincin devamlılığı' ile birlikte okunması gereken 'ruhun ölümsüzlüğü' teması, ölümden sonrası düzleminde insanın ve felsefenin en temel problemi olarak kabul edilmelidir.

Öyle görülüyor ki dünyevi veya uhrevi, vaat edilen bütün mutlulukları gölgeleyen, demirden bir leblebi gibi her şeyi insanın kurağında bırakan ölümün bilinciyle, artık hemen hiçbir şeyden salt-mutlu olamayacağını, bu yüzden daha yücesini, sonsuzluğu/ölümsüzlüğü istediğini keşfedecek olan insan, tutku derecesinde olan bu istekle yaşamını ebedileştirecek ya da ebediliği yaşayacak bir imkânı bulacaktır. Böylelikle, "Dünyayı bizim için biçimlendiren şey zekâ değil irade olacaktır." (Kerrigan, 2015, 128). Kendisiyle birlikte içinde yaşadığı dünyayı sürekli değiştiren ve oluşumuna müdahale eden insan, Unamuno'ya göre, irade ve ruhsal adanışın gücüyle, nihayetinde bireysel olanı aşan ve topluma, doğaya, çağa dokunan bir eylemler serisine imza atacaktır. Tarihe baktığımızda iradenin dönüştürücü gücünü, yıkarak dahi olsa, yaratma ediminde sergileyen sayısız kişiliği görebiliriz. Tek başlarına ve öylesine düşünülemeyecek olan olaylar silsilesinde zamanın ruhunu yaratan bu kişiler, örneğin Faust'u yazarak ölümsüz mü olmuşlardır? Unamuno bunu bir açıdan kabul eder. Çünkü ona göre insan bir eser yaratarak, hatta bir çocuk büyüterek, aslında ölümsüz olma isteğini, varlığının süreklilik kazanma arzusunu yansıtmaktadır. Bütün hücreleri ile hayatta kalmaya yönelmiş olan insanın bütün eylemleri yaşamaya, varoluşunu bir şekilde daimi kılmaya yöneliktir. İntihar ise arzuların değil, ancak akılcı alaycılığın sonucu olabilir (Unamuno, 2014, 134).

İradeyi güçlendirmek ve ışılatmak esas olmalıdır. Çünkü

“özgürlüğünü içinde bulunduran isteme, ...istenilmiş olanı gerçekleştirmeye karar verme ve yerine getirme gücü” (Akarsu, 1996, 108) anlamına gelen irade, ölümsüz olmak isterse ya da yaptığı her şeyi tutku derecesinde isterse neler yapmaz ki! Böyle bir irade daima geleceğe dönük olarak, henüz görmediği ama görmeyi istediğini, umutla beklediğini yaratmaya odaklanmış olacaktır. Bu yönelim bir bakıma, Unamuno’ya göre imanın da varoluş alanına taşıacağı bir çağlayanı ve yaratıcısı olacaktır. Çünkü ölümsüz olmayı istemek, bir bakıma Tanrı [gibi] olmayı istemektir ve inanmak, her şeyden önce imanın ve de umudun kaynağı olan Tanrı’nın var olmasını istemektir (Unamuno, 2014, 12). Buna göre, iman da nihai ve kuşatıcı bir tercih olarak, iradenin nihai sonucudur. Bir bakıma, “Nerede irade varsa, orada bir yol, bir çıkış vardır.” [Albert Einstein] özdeyişini hatırlatan Unamuno, Tanrı’nın varlığını, dolayısıyla imanın ve ahlakın kaynağını eylemde, eylemin gerisinde ise istek, duygu ve irade gücünde temellendirmektedir. Böylelikle irade, sahip olduğu gücü ve ereği fiili olarak eyleme dönüştürebilir.

Bu noktada iradenin sınırlarını tartışmak, ölümsüzlük isteğinin imkânını ortaya koymaya yardımcı olacaktır.

2.2. Özgürlük Dünyada, Dünya İnsanın İçinde Aranmalıdır

605

Unamuno’ya göre yaşam, herkesin içten içe sevinç duyması gereken bir hediyedir. Öyle bir hediyedir ki yerine hiçbir şey konulamaz. Bu nedenle, “yaşamaktan duyulan memnuniyet her şeyden önce gelir. Tanrı istemeden kimse ölmek istememeli” (Unamuno, 2016a, 18). Bu nedendir ki kötünün özü, bir bakıma yaşamı değersizleştirip, yaşamak için gerekli olanları ve yaşamanın getirdiği kazanımları reddetmektir. İnsanın bedenini, hislerini, ihtiyaç ve isteklerini yok sayması veya hor görmesi, sevdiklerini ve sorumluluklarını ihmal etmesi, bu bağlamda örnek verilebilecek olan bazı eylemlerdendir. Birçok dinde bu reddedişleri yapıcı ve erdeme erdirici fiiller olarak yücelten yorumlar mevcut ise de yaşam ve yaşamı korumanın önceliği pratikte öne çıkmaktadır. Örneğin, bir idam mahkûmu olmak veya ölümcül bir hastalığa yakalanmak bile, yaşamaya dönük güçlü tepkiler vermekten insanı alıkoymamaktadır. İnsan her şeye rağmen en olumsuz durumlarda bile iştah duymakta, gülmekte, mücadele etmekte, daha da önemlisi umut etmeyi sürdürmektedir. Bu durum, bütün sınırlılıklarına rağmen yaşamdan vazgeçmeyen özgürlüğün iradesi ve kararlı duruşudur.

Yaşamının sevinci, yüzeysel ya da ‘ânu yaşamak’ gibi hazcı bir perspektiften düşünülmemelidir; amacı kendisi olan bir iyimserlik gibi de değildir. Akılcılığın insanı götürdüğü kaçınılmaz boşluğun, anlamsızlığın

yerine, hiçliğe rağmen yaratılmış olmanın, her şeye rağmen yaşıyor olmanın verdiği, belki trajik ama mücadele eden bir ruhun taşıdığı duygular; tanrılar tarafından, ölmeksizin sonsuz bir işkenceye mahkûm edilmesine rağmen, yine de yaşam için sonsuz bir tutku taşıyan Sisifos'un sessiz ama sarsılmaz sevinci gibidir; "Tepelere doğru tek başına didinmek bile bir insan yüreğini doldurmaya yeter. [Sarsılmaz bir kararlılık içinde, sonsuza değin de olsa tepelere doğru yürüyüşünü sürdüren] Sisifos'u mutlu olarak tasarlamak gerekir." (Camus, 2018, 141). Ya da Nietzsche'nin dediği gibi; "Bu sevinç ancak, hep yaşamak için kıvranan, ama yok olmanın da kaçınılmaz olduğunu bilen yiğitlerin, trajik kişilerin sevinci." (Kuçuradi, 1966, 44) gibidir. Çünkü yaşam varsa, umut hep vardır. Bu sebeple devam etmek için umuda ihtiyacı olan insan, umudunu kaybederse, adeta yaşarken, içten içe ölecektir.

Unamuno'ya göre yaşam, dünyanın içine çekilip onda kaybolmak değil, dünyayı adeta içine çekip, onu sahiplenmek demektir (Unamuno, 2014, 132). Farkında olunmayan, bilincine varılmayan hiçbir şey anlamını, dolayısıyla değerini kazanamaz. Özgürlüğün, ölümün ve amacın insanda içkin olması, bu iç kriter ve momentum sebebiyle yaşamın insanda bir değer ve anlam kazanmasına yol açar. Kendisi gibi bir gün gelip sonlanacak olan evreni, sönüp gidecek bir yıldızı, ormanda yaşlı bir ağacı sahiplenebilen insan, sahiplendiği her şeyi, bu yolla varoluşsal düzlemde kendi kişiliğine katar. Daha sonra onları sever, onlar için kederlenir ve mücadele eder. Çünkü Unamuno'ya göre insan kendine benzeyeni, kendine yakın hissettiği şeyi sahiplenir ve bu içselleştirme de kişileştirme demektir (Unamuno, 2014, 157). Bir tür kendini yansıtmaya da diyebileceğimiz bu meyil, sevmenin, acımanın ve yaratımın ön koşuludur.

Daha yüksekten ve geniş ölçekte insanlık tarihine, atalarımızın düşünce evrenine baktığımızda da aynı mesajı görebiliyoruz. Sagan'ın tümcesiyle belirtmek gerekirse, "Canlı ya da cansız, neyi düşünürsek düşünelim [ona] insan özellikleri verme eğilimindeyiz. Başka türlü olduğunu yapamıyoruz. ...Somutlaştırıyoruz. Düşüncemizdeki çok eski bir katman, cansız Doğa'ya yaşam, tutku ve sağduyu bahşediyor." (Sagan, 2019, 44-45). Her şeyin, tinsel bir töze sahip olduğu kabulüne dayanan bu animist anlayış, evrenin yaratıcı bir gücün, bir canlılık ilkesinin eseri olduğunu savunan dirimselci öğretiyeye de referans niteliğindedir. Nitekim Unamuno, insan bilinci ile ilgili düşüncelerini 'yaradancı dirimselci' olarak adlandırır ve bir kişi/bilinç olan insanın, kendi gibi bir kişi olan Tanrı'ya varana kadar kendine benzettiği her şeyi, dünyayı böylece sahiplendiğini söyler (Unamuno, 2014, 191-192). Örneğin Tanrı'yı, özellikle manevi kriz anlarında, şefkati ve koruyuculuğu ile hissettiğini söyleyen Unamuno, bu noktada bilinçli,

güvenilir, sevecen bir iradenin varlığı ile dolduğunu, ahlakı ile kuşatıldığını, adeta 'O'na benzediğini ifade eder (Unamuno, 2014, 209-210). Böylelikle nihayetsiz bir bütünün, evrensel bir bilincin parçası olduğunu hisseden insan, kendini yeniden görmeye, izlemeye, keşfetmeye başlar. Fakat bütün bunlar âniden olmayıp, süreç dâhilindedir. Ne de olsa insan bir oluşturdur ve oluştardır.

Böyle bir bakış açısıyla denilebilir ki Unamuno'ya göre gerçek özgürlük de dışsal herhangi bir şeyden, yasadan veya cezadan kurtulmak demek değildir. Aksine, bunların bilincinde olmaktır. Ölümün olduğu gibi yasanın da bilincinde olmak – ölüm de bir çeşit yasadır –, ona karşı bir duruş sergilemek, yazgıya rağmen bir bakış geliştirmek demektir. Dahası onu, bilinç ve aşkınlık hissinin egemen olduğu içine, iç dünyasına almaktır. Tıpkı evreni, dünyayı, toplumu ve sevdiği kişiyi içine aldığı gibi, yasayı da içine alan insan, onun kendinden olduğunu hissettiğinde, artık yasaya hükmedebilir hâldedir. Çünkü "Yasalardan kurtulan değil, yasalara hükmeden özgürdür." (Unamuno, 2014, 302). Bir bakıma, yasaya hükmederek onu aşabileceğini, aşması gerektiğini düşündüğü insan, Unamuno'ya göre kendi sınırlarının farkına vararak, varoluşunu anlamlandıran bir ruh, bir bilinçtir. Ancak bu şekilde özgürleşebilen insan, aşma (insani aşkınlık) isteği ile yapacağı her şeyi kendine özgü yaparak, belki de daha önce kimsenin yapmadığı bir şey yaparak, özgürlük başta olmak üzere, pek çok değer yaratacaktır.

İçten gelen özgürlüğü sorumluluk duygusuna tamamlayacak olan ise toplum, dış dünyadır. Kişinin topluma karşı olan sorumlulukları da, onun özgürlüğünü denetler. Öyle ki acıma, suçluluk, merhamet, hoşgörü gibi duygular insana, merkezinde kendisinin yer aldığı dış dünyaya karşı olan sorumluluk bilincini harekete geçirir. Her şeye rağmen yaşamı, tutkulu ve umutlu bir yaşamı yücelten Unamuno, trajikten ilerletici bir bilinç hâli ve değer yaratan iyimser bir filozoftur. Ölüme ya da yasaya karşı çıkmak, insana huzur getirmeyecektir. Onu yok saymak veya vazgeçmek de mümkün olmadığından –aklı da yok saymadığı gibi – onunla yaşamayı başarmak, hatta onu varoluşu için hayati bir koşul hâline getirmek gerekecektir. Özgürlüğünü bağlanarak, adanarak kişiselleştiren birey, böylelikle etken/bilinçli ve sürekli/kalıcı bir özgürlükle kendini gerçekleştirecektir. Çünkü sorgulamadan inanmak nasıl bir süre sonra inandırıcılığını kaybediyorsa, salt ödev olduğu için ödevlerini yapmak da bir süre sonra insana benlik kontrolünü/farkındalığını kaybettirecektir. Her iki durumda da özgürlüğü, dolayısıyla etiği temellendirmek güç olacağından, Unamuno böyle bir çıkarımla, Tanrı'dan ya da ödevden – nihayetinde her ikisi de tek taraflı konuşmaktadırlar – yola çıkarak ahlakiliğe ulaştığını iddia eden etik

kuramlarını aşmaktadır. Daha basit ifade etmek gerekirse, onun bakış açısına göre din ahlakın salt ve baskın temeli değil, daha kapsayıcı olan ahlak, başat olarak dinin kendisinde görünür hâle geldiği kaynak ve düzlemdir.

2.3. Dogma Erdemin Değil, Erdem Dogmanın Kaynağıdır

Din-ahlak ilişkisinde benzer bir şekilde yine Unamuno'ya göre, “Kurama, uygulamadan gitmek gerek; doğru yol buradadır. Kuramdan yola çıkmaya çalışıldığında iktidarsız kalınır.” (Unamuno, 2013, 108). Çünkü statik olan teoriğin aksine pratikte/eylemde kestirilemeyen bir belirsizlik ve bu belirsizliği şekillendiren, kimi zaman kuralları da aşan daimi bir yaşama arzusu vardır. İnsanın, bir gün gelip yok olacağı fikrine kendini teslim etmeyen benliği, yaşamaya hatta gülüp eğlenmeye devam eder. Öyle ki en kötü durumda bile, en az güzel günlerindeki kadar, belki daha da fazla neşeli, erdemli davranışa yönelir. Çünkü insanlara ve yaşanılacaklara dair hislerimiz, öngörülebilir veya önlenebilir olmadığından, neye nasıl tepki vereceğimiz de bir zorunluluk değil, birçok olasılık içerir. Yasalar ne kadar mükemmellik veya bağlayıcılık iddiasında olursa olsunlar, uygulanmadığında değer kazanamaz, hatta zayıflayabilir veya değişebilir. Fakat eylemin farkındalığı, sürekliliği ve bir gâyeye adanmışlığı gerçekleştiğinde, o zaman ister istemez yasayı zorunlu kılacaktır. Yaşamadan ————— 608 anlaşılamaz denilen de tam olarak budur. “Çünkü yaşamak bir şey, bilmek başka bir şeydir.” (Unamuno, 2014, 50).

Buradan, eylemin, yaşamın kaynağı olan istemenin, aynı zamanda bilginin başlangıç kaynağı olduğu sonucu da çıkarılabilir. Yani bilgi, insanın yönelimi olmadan nasıl elde edilemiyorsa, eyleme yansımada da anlama derecesine ulaşamaz. Unamuno'ya göre bir şeyi anlamak için onu hissetmek, hissetmek için de yaşamak gerekir. Bu ister yasa olsun ister bir insan varlığı, gerçekten anlamanın ve yaklaşmanın, böylelikle özdeşleşmenin ve sevmenin tek yoludur (Unamuno, 2014, 157). Örneğin, birini affetmek için anlamayı beklemek boşunadır; ancak affedilirse affetme erdemi anlaşılabilir. Bunun gibi, dogma da, dini bir tecrübeye dayanmadan, sadece bir fikir, hatta önyargıdan ibaret kalacaktır. Bu demektir ki başlangıçta biçimsiz, muğlak, hercümerç, olası olan iman (Unamuno, 2014, 215), otantik bir gerçekliğe ancak eylem ile dönüşür. “Zira iman, entelektin [salt zihnin ve aklın] soyut bir ilkeye bağlılığından ibaret değildir, iradenin bizleri anlamaya gayret ettirmekle kaldığı bir süreç olan kuramsal bir gerçeğin tasdiki [de] değildir. ...İman, insanın yaratıcı gücüdür. Fakat iradeyle tüm diğer yetilerden daha yakın bir ilişkisi olduğu için, imanı iradi bir biçimde sunarız.” (Unamuno, 2014, 206-207).

Böylelikle Unamuno, imanı eylemin değil, eylemi imanın bir kanıtı, öncülü olarak temellendirir. Öyle ki bu bakış açısıyla insan, uhrevi hayatı bile soyut, meleksi bir tefekkür, yani eylemsizlik olarak hissedemez (Unamuno, 2014, 300). Çünkü daha önce de bahsettiğimiz gibi, insan somutlaştırmaktan, tasvir etmekten vazgeçemez ve Tanrı da insanın anlamasına yönelik olarak tasvir etmeyi, somut örneklendirmeyi vahyin bir yöntemi olarak kullanır (Analoji). Bu nedenle insan Tanrı'ya olan sevgisini en iyi, ailesine, arkadaşlarına olan sevgisi gibi, bunlara benzeştirerek hissedebilir ve gösterebilir. Bu durum tersten de okunabilir. İnsan, onu şahsileştiren ve bir takım ad ve sıfatlara sahip Tanrı gibi davranıp; güven duyulan, sevgi ve merhamet dolu, cömert ve bağışlayıcı bir kişi olduğunda, kendi tavrını, Tanrı'nın istediği gibi gerçekleştirmiş, içindeki tanrısalı ortaya çıkarmış, Tanrı'nın sıfatları onda tecelli etmiş gibi olur. Çünkü Unamuno'ya göre, "Kendinle ilgili bilincinin altında ve içerisinde Tanrı bilinci vardır, sendeki Tanrı'nın bilinci." (Unamuno, 2013, 136). Bu ise ona göre Tanrı'yı ve imanı seçerek var kılmak, varlığını kanıtlamak, böylece ölümsüzlüğü hak etmek anlamına gelir.

2.4. Bir Şeyin İyi Olması Amacına İlerlemesi, Eylem Hâlinde Olması Demektir

609

"Davranışım, en iyi kanıt, yüce arzumun ahlaki kanıtı olmalıdır." (2014, 275) diyerek, amacın eylemde gerçeklik kazandığına vurgu yapan Unamuno, aynı zamanda değeri de "isteyen, ihtiyaç duyan, erek koyan kişinin nesne ile bağlantısında beliren şey" (Akarsu, 1996, 49) olarak örneklendirmiş olur. Yani ölümsüzlük isteği/ereği, kişinin onda etkin olan değerlerini belirleyen ölçüt olacaktır. Çünkü sonu olan hiçbir şey insana huzur veremez. Ancak yüce, sonsuz bir arzu olan ölümsüzlük inancı ve kanaati (conviction), insanın sonluluk ve trajik algısına merhem olabilir. Bu nedenle Unamuno, insanı bu yüceliğe yöneltmeyen, bir bakıma ruhunu kurtarmaya hizmet etmeyen hiçbir çabaya değer vermez. Zaten, ölmeyecek olsaydı yaşamının da bir anlamı kalmayacak olan insan, yaşamış olmasına/chekeceği zahmete değsin diye, yaptığı her işe emek vermeli, ölümsüzlüğü hak edebilmek için ölmeyi hak etmeyecek şekilde yaşmalıdır. Aksi hâlde her şeye boşu boşuna katlanmış olacaktır.

Unamuno burada emeğin değerini öne çıkarır. Ona göre, yaptığı işi mesleğiymiş gibi ve en iyi şekilde yapmaya çalışan, adeta sanat seviyesine çıkarabilen emekçiler, iş ve yaşam etiğini denkleştirerek, bölünmez bir bilinç ve sürekli bir yaratım hâline bürünürler. Hangi toplumsal statüde olursa olsun – örneğin bir ayakkabıcı – ancak işini tutkuyla yapanlar, işine benliğini

adayanlar ölmeyi hak etmezler. Çünkü onlar daha ölmeden değer verilen, kaybedilmek istenmeyen, yeri doldurulamayacak kişiler olmuşlardır (Unamuno, 2014, 286). Bunun nedeni bilgi birikimleri ya da düşünceleri değildir. Bunun nedeni, onların bilgiyi sevmeleri ve bu sevginin, uğruna onları harekete geçirdiği ölümsüzlük isteğidir. Böylece bireyin özgür iradesi, sorumluluk etiği ve eylemsel yönelim olarak topluma nüfuz edecek ve birbirleri için vazgeçilmez olan bireylerin oluşturduğu bir toplumu kuşatacaktır.

Bu noktada Unamuno'nun, bireyden başlayan ama bireyi aşan kolektif bir bilinç düşüncesine ulaştığını da söyleyebiliriz. Çünkü toplumdaki herkes kendisini birbirine karşı sorumlu hissedecek ve bu gerekçeyle, birlikte bir yaşam uğruna değer yaratacaktır. Bu sorumluluğun şiddetini, bilincinde olmak momentumuyla doğru orantılı olarak açıklayan Unamuno, toplumda işlenen bir suçun huzursuzluğunu da bu nedenle, en çok sorumluluk hissedenlerin duyacağını söylemektedir (Unamuno, 2014, 303). "Ben ne yalnız yaşamalı, ne de yalnız ölmeliyim. Köyüm için yaşayıp köyüm için ölmeliyim. Köyümün ruhunu kurtarmazsam kendi ruhumu nasıl kurtarırım?" (Unamuno, 2016a, 21) serzenişinde bulunan Aziz Manuel, bize bu bilincin etkili bir örneği olarak sunulur. Bu bilinçteki bireylerin oluşturduğu bir toplumun ise, sonsuza kadar olmasa da uzun süre güçlü ve mutlu olarak ayakta kalacağı öngörülebilir. Zaten insan sevdikleri, arkadaşları, bir bakıma yoldaşları olmadan, ne yaşamın sorumluluğuna ne de ölümün ıstırabına katlanabilir. Bu nedenle Unamuno'nun ahlak anlayışında toplum çok önemlidir. Öyle ki herkesin, yaptığı iş sayesinde değil, ama yaptığı işi için yaşayacağı günler geldiğinde, bireyle birlikte, bireyin sayesinde toplum da kurtulacaktır (Unamuno, 2017, 165).

Başkalarını bir 'cehennem' olarak görmeyen, aksine bireyin varlık bilincine ermesi için diğer bireylerin varlığını zorunlu gören kişiselci eğilime (Personalist tandance) benzer şekilde (Dindar, 1980, 133) birey ve toplum arasındaki bu ilişkiyi değerlendirdiğimizde, insandaki yaratıcı bilincin karşılıklı bir uyanmaya ve birbirine yöneltmiş bir gelişmeye hizmet edeceğini de söylemeliyiz. Çünkü insanın başkalarına yaptığı iyiliklerin, tıpkı yapmadığı iyilikler ve yaptığı kötülükler gibi, kendisine ve toplumuna olumlu veya olumsuz olarak geri dönüşünün, er ya da geç yansımalarının olabilirliği yüksektir. Örneğin, zalim bir düşmanın pençesinde ölüm kalım savaşı veren bir toplumun bireyleri, tarihte hangi zalim düşmanla yaptıkları işbirliğinin bedelini ödediklerini, yani geçmişte yapmaları gereken neyi yapmadıklarını düşünmelidir. Genellikle neyin yapılmaması gerektiği (Negation) üzerine kurulu olan teolojik ahlak sistemleri pedagojik açıdan

başarıya her zaman ulaşamamıştır. Teolojilerin yasakladığı eylemlerden kaçınma seviyesinde kalmayı dindarlık olarak anlayan bireyler ve toplumları bu nedenle yerinde sayarlar ve yerinde sayma ise bir tür gerilemedir. İlerleme için, değer katma, değer yaratma tutkusu eylemselliğe dönüşmelidir.

Tarih, bir lider olarak toplumunu dönüştüren; sömürge olmaktan kurtaran ve yüz yıl ileriye götüren şahsiyetlerle doludur. Bu şahsiyetlerin ortak özellikleri dindar olmaları değil, tutkulu birer devrimci; değer yaratan eylemciler olmalarıydı. Tabii ki bu eylemselliği her birey kendi şartlarında yapabilir. Örneğin bir akademisyen ne yapabilirse değer yaratmış olur? 1901 yılında kraliyet tarafından Salamanca Üniversitesi'ne rektör olarak atanan Unamuno, ülkesi İspanya'yı tarihin en kanlı iç savaşına sürükleyecek bir siyasi ortamda, monarşi mensupları dahil çatışmanın bütün taraflarının öfkelerini üzerine çekme, sürgün edilme ve yetmiş iki yaşında ev hapsinde ölme pahasına hakikati söyleyerek ve yazarak yapmış oldu (Işık, 2015, 202-204). İspanya bugün, Avrupa'nın dördüncü, dünyanın on beşinci gelişmiş ülkesi; Unamuno ise '98 Kuşağı' nın tanınan en önemli eğitimci, filozof ve yazarlarından biridir.

Unamuno bu açıdan, özgürlüğe dair görüşlerinde olduğu gibi, salt yadsıyıcı olmayıp ereksel bir eylem de içeren, pozitif bir değer anlayışına sahiptir. Örneğin ona göre, 'çalmayacaksın' dendiğinde 'halkın refahını arttıracaksın'; 'öldürmeyeceksin' dendiğinde 'hayat vereceksin ve hayatı canlandıracaksın' mesajı anlaşılmalıdır (Unamuno, 2014, 290). Filozofun bu yapıcı ve iyimser bakış açısı, ister insani olsun ister insanüstü, ister dinî olsun ister din dışı, bütün eylemlerin özünde gözetilmeli ve korunmalıdır. Aksi hâlde, bir başkasını aldatmama seviyesine dahi ulaşamamış, bilinçsiz sözde dindar toplumların yol açacakları yıkım, ahlak ve değerler açısından sessiz ve ağır olacaktır. Unamuno'ya göre bu yıkımın üstesinden ancak, "hiç ölmek istemeyip de bir çapaya bağlıymışçasına ölümün elinden tutan" (Unamuno, 2016a, 14), yani trajikten değer yaratanlar gelebilecektir.

Sonuç

Toplumu değiştirip dönüştürmeyen, ayrıcalıksız, adaletli, huzurlu ve bilinçli bir hâle getirmeyen her türlü yasa, daha baştan ölü doğmaya mahkûmdur. Yasayı diriltecek olan ise, temelde bireyin eylemidir. İnsanın yaşamının, bilincinin, özgürlüğünün ve ereğinin, dolayısıyla değerlerinin temelinde içkin olarak bulunan eylem, bu nedenle etiğin olmazsa olmaz (Condition sine qua non) gerçeklik koşuludur. Teist bir filozof olarak kendisinden öncelikle teolojik bir etik temellendirmesi beklenen Miguel de Unamuno, varoluşçu bir etik anlayışı temellendirmiş ve özünde bir eylem

etiği olan düşüncelerini, geleneğin aksine teoriden pratiğe değil, pratikten teoriye doğru yürütmüştür. Böylelikle, daha sağlam ve ikna edici argümanlara dayandırdığı değerleri, insanın varoluşunun ayrılmaz bir parçası ve ölümlü yazgısının bir gerekliliği olarak, bireyle birlikte topluma da yansıtmıştır.

Birinci bölümde de değindiğimiz gibi, Unamuno'ya göre ateist bir aziz olabilir. Teoride mümkün olmayan bu birliktelik pratikte mümkündür. Cemaati Don Manuel'in ateistliğini değil azizliğini görmüştür veya Don Manuel ateistliğini değil azizliğini görünür kılmış, erdemi pratikte eyleme geçirmiştir. Bu oldukça trajik bir ikilemdir. Ama insan tutkulu eylemselliğiyle, trajiği kendinin ve toplumunun lehine çevirdiğinde (çevirebilir, çevirmelidir), değerler alanında ahlakın dine kıyasla daha sürdürülebilir bir sistematığının olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Bu elbette toplumdaki herkesin yaptığı bir yaratım olmayıp, çatışmadan trajiğe, trajikten ölümsüzlüğe doğru bir sorgulamanın getirisidir. Yaşam-ölüm çatışması ile sorgulamaya başlamayan insan, zaten herhangi bir huzursuzluk duymayacak ve bilincine vardığı trajik varoluşunun ıstırabından kendini kurtarmanın arayışına girmeyecektir. Değer yaratanlar toplumun lokomotifidir ve ölmeyi hak etmeyecek şekilde yaşadıkları için, ölümsüzlüğü de onlar hak edecektir.

Unamuno'nun etik anlayışını, günümüzün toplumsal problemlerini anlayabilmek açısından önemli görmekteyiz. Çünkü uygulanmadığında hiçbir geçerliliği olmayan, hatta Nietzsche'nin deyimiyle, değerleri tersine çeviren dini etik kuramları, bu hâllerıyla bireye ve topluma en fazla zararı verecek olan etkenlere dönüşecektir. Her bakımdan bilinçsiz yığınların kendilerini ve toplumu sürüklediği umutsuzluğu, gün geçtikçe daha rahatsız edici hissettiğimiz bu zamanlarda, kanımızca bu olumsuz sürecin yavaşlaması ve gerilemesinde, toplumun, Miguel de Unamuno gibi sorgulayabilen, eleştirebilen, karşı çıkabilen, yaşantısıyla örnek olabilen teo-filozofik karakterli aydınlar çok ihtiyacı var. Özellikle toplumdaki çoğunluğu veya nüfuzu ellerinde tutan gruplardan çıkması önemli olan bu bireyler, yukarıdan aşağıya, tepeden inen değil, aşağıdan yukarıya, bireyden doğarak toplumda yerleşen eylemsel bir etik anlayışına örnek olabilirler. Çünkü bir toplumu, dindarlardan daha fazla erdemliler ileri götürebilir.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2009.
- Bollnow, Otto Friedrich. *Varoluş Felsefesi Kierkegaard-Heidegger-Jaspers*. çev. Medeni Beyaztaş. İstanbul: Efkâr Yayınları, 2004.
- Camus, Albert. *Başkaldıran İnsan*. çev. Tahsin Yücel. İstanbul: Can Yayınları, 2015.
- Camus, Albert. *Sisifos Söyleni*. çev. Tahsin Yücel. İstanbul: Can Yayınları, 2018.
- Cervantes, Miguel. *Don Quijote*. çev. Roza Hakmen. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Collins, Randall. *Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu Filozoflar Birbirlerini Nasıl Etkiledi?* çev. Tufan Göbekçin. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.
- Deleuze, Gilles. *Müzakereler*. çev. İnci Uysal. İstanbul: Norgunk Yayınları, 2013.
- Dindar, Bilal. *Emmanuel Mounier'de Personelizm*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1980.
- Foulquie, Paul – Saint Jean, Raymond. *Dictionnaire de La Langue Philosophique*. Paris: Presses Universitaires de France, 1969.
- Hanefi, Hasan. "Unamuno ve Çağdaş Hıristiyanlık". çev. Sadık Kılıç. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 12/2 (2022), 1565-1588.
- Hasse, Andrew. "A 97-Years-Old Philosopher Faces His Own Death". *YouTube*. Yayın Tarihi 14 Ocak 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=qX6NztnPU-4>
- Işık, Gül. *İspanya Bir Başka Avrupa*. İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
- Kazancakis, Nikos. *İspanya Yaşasın Ölüm*. çev. Ahmet Angın. İstanbul: Can Yayınları, 2019.
- Kerrigan, Anthony (ed.). "Selected Works of Miguel de Unamuno Volume 3 Our Lord Don Quixote". New Jersey: Princeton University Press, 2015. <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691617190/selected-works-of-miguel-de-unamuno-volume-3>

- Kierkegaard, Sören. *Korku ve Titreme*. çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Araf Yayınları, 2015.
- Kuçuradi, İoanna. *Max Scheler ve Nietzsche'de Trajik*. İstanbul: Yankı Yayınları, 1966.
- MacIntyre, Alasdair. *Etik'in Kısa Tarihi Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*. çev. Hakkı Hünler - Solmaz Z. Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001.
- Mounier, Emmanuel. *Varoluş Felsefelerine Giriş*. çev. S. Rıfat Kırkoğlu. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.
- Özlem, Doğan. *Etik Ahlak Felsefesi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004.
- Pieper, Annemarie. *Etiğe Giriş*. çev. Veysel Atayman - Gönül Sezer. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Sagan, Carl. *Suluk Mavi Nokta*. çev. Süha Sertabiboğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019.
- Unamuno, Miguel. *Günlükler*. çev. A. Burak Zeybek. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013.
- Unamuno, Miguel. *Hayatın Trajik Duygusu*. çev. M. Sait Şener. Ankara: Divan Kitap, 2014.
- Unamuno, Miguel. *Aziz Manuel*. çev. Ceren Hasançebi. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016a.
- Unamuno, Miguel. *Sis*. çev. Behçet Necatigil. İstanbul: Can Yayınları, 2016b.
- Unamuno, Miguel. *Aşk ve Pedagoji*. çev. M. Özden Gözütok. İstanbul: 1984 Yayınevi, 2017.
- WPR, World Population Review. "Religion by Country 2024". Erişim 1 Aralık 2024. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/religion-by-country>